

Resum

Josep Puig i Cadafalch va llançar-se decididament a l'estudi del nostre romànic el 1904 i l'any següent ja havia format equip amb A. de Falguera i J. Goday.

L'aplegament de notícies fou presentat en una primera redacció al Premi Martorell el 1907, que continuà fins a començar l'edició de l'obra el 1909. Aleshores havia ja elaborat la teoria sobre *el primer romànic o romànic d'influència llombarda*, que exposà el 1908 en el treball «Les influences lombardes en Catalogne», editat a Caen, i el 1912, en el X Congrés d'Història, celebrat a Roma.

La teoria, que ell ampliava a bona part de l'occident europeu, la desenvolupà plenament el 1928 en el llibre, editat a París, *Le Premier Art roman*, que fou ampliat i editat en català per la Fundació Patxot i l'Institut d'Estudis Catalans el 1930 amb el títol *La geografia i els orígens del primer romànic*.

Inicialment, aquesta teoria fou acceptada amb reserves, però fou admesa per Henri Focillon el 1938 en el primer volum de l'*Art d'Occident* i el 1941 per W. Muir Whitehill a l'Oxford University Press. Ara, amb algunes matisacions, l'accepten tots els historiadors de l'art romànic.

Abstract

Josep Puig i Cadafalch threw himself decidedly into the study of our Romanesque period in 1904, and the following year had already formed a team with A. de Falguera and J. Goday.

The gathering of news was presented in a first writing to the Martorell Award in 1907, and continued until the beginning of the publishing of the work in 1909. Then, he had already developed the theory on *the first Romanesque or Lombard-influenced Romanesque*, which he set out in 1908 in the work "Les influences lombardes en Catalogne", published in Caen, and in 1912, at the 10th Congress of History, held in Rome.

The theory, which he extended to a large part of Western Europe, was fully developed in 1928 in the book *Le premier art romans (The First Romanesque Art)*, published in Paris, which was extended and

published in Catalan by the Fundació Patxot and by the IEC in 1930 under the title *La geografia i els orígens del primer romànic (Geography and the Origins of the First Romanesque)*.

Initially, this theory was accepted with reservations, but it was admitted by Henri Focillon in 1938 in the first volume of *Art d'Occident (Western Art)* and in 1941 by W. Muir Withehill at Oxford University Press. Now, with some nuances, it is accepted by all historians of Romanesque art.

El tema d'aquestes jornades entorn de la vida i actuacions de Josep Puig i Cadafalch pretén destacar aspectes bàsics de la vida d'aquest polifacètic personatge. A mi m'ha tocat una parcel·la molt petita però no mancada d'importància; és aquesta la que breument intentaré sintetitzar.

Com s'exposarà àmpliament al llarg de totes les Jornades, Puig i Cadafalch destacarà com a arquitecte, com a polític i com a historiador de l'art. És lògic que la Secció Històrico-Arqueològica del nostre Institut, del qual fou un dels membres fundadors més destacats, hagi volgut començar amb l'estudi de Puig i Cadafalch com a historiador de l'art, si bé la major part de la seva actuació està tan íntimament vinculada, que no és fàcil parlar d'una de les seves característiques sense tenir present ni veure la influència que hi té la resta.

Puig era un home de la segona generació de la renaixença catalana, imbuït dels valors de l'art, la cultura i les particularitats de la vida catalana. De molt jove es va implicar en la tasca d'estudiar i fer reviure l'esperit propi de Catalunya i això ho va fer acceptant les idees d'Enric Prat de la Riba que, tot i ésser un xic més jove que ell, va definir sense vacil·lacions la doctrina de la nacionalitat catalana i la manera com calia actuar per fer-la viure als catalans, donar-la a conèixer a Madrid i a la resta d'espanyols i sobretot difondre-la o fer-la conèixer a l'estranger o al món.

Ja abans d'entrar en aquest cercle d'actuació i militància política, Puig i Cadafalch es va imbuir plenament de l'esperit que Elies Rogent havia infós a la jove Escola d'Arquitectura de Barcelona que cercava en el passat arquitectònic català un art nacional arrelat a la terra mateixa i fonamentat en el racionalisme estructural medievalista inspirat en Viollet-le-Duc i altres mestres de l'escola francesa, en total oposició a la fredor i cosmopolitisme de base anglesa o en l'encarcament academicista que marcava l'ensenyament tradicional peninsular; per aquesta raó, Puig serà un enemic declarat de l'uniformisme, que considerava buit i sense esperit, que imposava a la Barcelona el pla Cerdà i en bona part era aquest mateix sentiment el que l'oposava a les novetats sense fonament que creia que predominaven en l'exagerat modernisme.

Ell buscava un equilibri entre els elements tradicionals i els progressistes. Per arribar a això, dintre la línia marcada per Viollet-le-Duc, va emprendre el camí de cercar un estudi més seriós en el seu treball arquitectònic alliberat de l'excessiu medievalisme de la línia de Viollet-le-Duc. Per això, abans d'emprendre la construcció d'un nou edifici o la restauració d'un vell monument, feia un estudi seriós que no recreés un passat sinó que actués conforme a l'esperit del

poble o indret en el qual s'ubicava o que fes reviure en el monument que volia restaurar l'esperit i la forma que tenia originàriament. En això es va mostrar de bon principi deixeble avantatjat del seu mestre, Lluís Domènech i Montaner (1850-1923), que va ser qui més el va influir en els seus inicis d'historiador de l'art.

Fou precisament sota el seu mestratge que als divuit anys va començar a col·laborar en la *Historia General del Arte*, que Domènech dirigia, fent un estudi sobre arquitectura índia i sinojaponesa, com a complement del primer volum d'aquella obra (1886), la major part de la qual va redactar en Domènech i Montaner. En el segon volum, aparegut el 1901, ja va acostarse més a les arrels de l'arquitectura que en algun moment va influir o pogué fer-ho en la nostra, com foren la fenícia, la grega, l'etrusca, la romana i la medieval, fins arribar a les influències renaixentistes.

A partir d'aquest moment, que va coincidir pràcticament amb l'aparició de les *Nocions d'arqueologia sagrada catalana* (1902) de mossèn Josep Gudiol i Cunill, els seus estudis s'encaminaran cada vegada més a estudiar l'art present al país que ell feia començar amb l'art romà, ja que creia inicialment que el romànic n'era una derivació o seqüència natural, opinió que com es veurà va modificar substancialment amb els anys.

És a partir dels anys 1904 i 1905, quan essent ja arquitecte, donava classes d'història de l'arquitectura i a vegades es trobava en els moments més vius de la seva producció com a arquitecte amb la construcció de la Casa Trinxet, la Casa Quadras, la Casa Sastre i Marquès de Sarrià, la Casa de les Punxes, la casa de Sobrevia, etc., que va començar a planejar, amb l'ajuda de dos arquitectes més joves, un de Barcelona, Antoni de Falguera i Sivilla (1876-1945) i l'altre mataroní com ell Josep Goday i Casals (1882-1936), la seva obra més important: *L'arquitectura romànica a Catalunya*, que s'obria amb un volum sobre l'art romà i els que en deriven, per arribar al romànic, dividit en dos volums, com s'ha exposat àmpliament.

Això el va fer separar de Domènech i Montaner, i fins va crear una certa fricció entre ells, cosa no aliena al caràcter de Puig i Cadafalch, puix que Domènech i Montaner, ajudat per fills seus i estudiants havia aplegat una gran informació sobre els monuments romànics catalans que pensava editar a manera d'àlbum o catàleg de fitxes.

Domènech i Montaner va abandonar tot seguit el seu propòsit mentre Puig i els seus s'afanyaven a preparar l'obra que varen presentar al premi Manuel Muntaner, l'any 1907, que es concedia cada quatre anys. L'arquitecte Josep M. Pericas, que va col·laborar en l'obra, m'havia parlat en més d'una ocasió dels problemes, presses i discussions que va portar-ne la redacció, que va merèixer el premi, però que va experimentar substancials transformacions fins a l'edició del primer volum el 1909, seguida del volum del romànic del segle XI el 1911 i del tercer en dues parts el 1918.

Al llarg de l'obra, Puig i Cadafalch va integrar nous arquitectes i estudiosos joves i sobretot es va aprofitar dels treballs de l'expedició científica tramesa per l'Institut a la frontera catalanoaragonesa i a la vall de Boí.

Fou en la preparació del segon volum, *L'arquitectura romànica fins a les darreries del segle XI*, on va començar a arrodonir la tesi de les formes i solucions llombardes presents a Catalunya, que aviat va denominar el *primer romànic*, definició encunyada per ell i encara vigent. Ja abans de l'aparició del volum, Puig i Cadafalch va presentar les seves conclusions a un congrés celebrat a Normandia, a Caen, el 1908 i que es va publicar sota el títol «Les influences lombar-des en Catalogne», iniciant així la seva difusió fora de les nostres fronteres.

Una nova difusió de la seva tesi la va presentar i defensar al X Congrés d'Història de l'Art celebrat a Roma pel juliol del 1912 i que coneixem gràcies a la recensió que en va fer mossèn Josep Gudiol a «La pàgina artística», que va publicar al número 149 de *La Veu de Catalunya*, del 24 d'octubre de 1912. Mossèn Gudiol hi explica que Puig i Cadafalch va llegir-hi un treball referent a l'àrea geogràfica que va tenir l'arquitectura llombarda fins a finals del segle XI i diu textualment: «La disertació plena de datos documentals y abundantment ilustrada amb diapositius pot dirse que venia de nou als estrangers als que fins ara se fa costa amunt que parlem de voltes al segle X y de art de relativa perfecció».

En aquests testimonis hi trobem els primers passos sobre la coneixença de l'art romànic català fora de les nostres fronteres. Així, amb Puig i Cadafalch el nostre romànic entra de ple en el camp de l'estudi de l'art i recerca científica amb personalitat pròpia, i per provar-ho cal no-més comparar-lo amb els estudis precedents com els de mossèn Gudiol i Cunill en les seves *Nocions d'arqueologia sagrada catalana* o amb els treballs hispànics de Lampérez y Romea o, més endavant, amb els de Manuel Gómez Moreno.

Puig i Cadafalch havia tingut el precedent de Jean Auguste Brutails (1839-1926) amb els seus estudis sobre l'art català del Rosselló, publicats a casa nostra el 1901 en una versió de J. Masó i Torrents; aquest autor, alumne de la prestigiosa École des Chartes, havia seguit ja el mètode d'aplicar la documentació als seus estudis arquitectònics. Puig s'aprofita d'aquesta metodologia i, mitjançant també el mètode comparatiu, va establir la seva classificació d'estructures i li va aplicar la doble visió cronològica i geogràfica per definir períodes i àrea d'expansió. El resultat fou la clara relació i, molt sovint, la dependència del romànic que veu escampar-se per Europa a partir del nord d'Itàlia i de Catalunya, lloc on s'originen les bandes llombardes i les voltes de pedra.

Avui dia es pot fer crítica d'algunes de les conclusions de Puig i Cadafalch perquè les cronologies no són ben aplicades, com la de 1006 referent a Sant Pere de Casserres, que en realitat es devia fer vers el 1050 o la datació de Sant Pere de Rodes, que ell situa al segle XII i dins un marc d'influència francesa, perquè no s'enquadren amb el seu esquema, però això són algunes de les excepcions, el seu raonament és lògic i acceptable i per ell va lluitar a partir d'aquest moment per fer reconèixer la seva tesi i classificació del *primer romànic* com el de pedra basta i poc regular, amb decoració llombarda d'arcuacions, lesenes, frisos de dents de serra, etc., i un segon romànic de pedra tallada que, sense excloure decoració de tipus llombard, la converteix en mer element decoratiu i inclou ja escultura. Així ho trobem en treballs seus publicats al volum III d'*Estudis Universitaris Catalans* (1909) i en altres indrets.

A partir de 1912 segueix un temps de relativa calma en la seva producció tan literària com arquitectònica, a causa de la seva plena dedicació a la política com a membre actiu de la Lliga Regionalista. És el temps en què entrarà a formar part de l'Ajuntament de Barcelona; participà en la creació de la Junta de Museus, més tard ampliada dins la Mancomunitat de Diputacions; tindrà el càrrec de diputat provincial, i serà un dels més actius col·laboradors de Prat de la Riba en la seva tasca cultural, tant des de l'Institut d'Estudis Catalans, del qual n'era membre fundador, com en la resta de camps culturals del país. Tot això s'exposarà àmpliament en aquestes Jornades, però cal recordar-ho aquí pel parèntesi que trobem en aquest temps en la seva tasca investigadora i difusora de l'art català no només del romànic, sinó també del romà i del foment dels estudis d'arqueologia, com ha exposat àmpliament el professor Josep Guixà.

Puig i Cadafalch va ésser elegit per dirigir la Mancomunitat en els moments difícils que seguiren la mort de Prat de la Riba (1917) i va creure de bona fe que el cop d'estat del dictador Miguel Primo de Rivera portaria una solució al desgavell polític i econòmic del país, fruit de la crisi del final de la Primera Guerra Mundial, però es va equivocar. Això el portaria al seu primer exili polític, que aprofità per treballar al costat de Georges Gaillard (1900-1967) en l'excavació d'urgència que practicava al monestir de Sant Miquel de Cuixà, monument pel qual Puig i Cadafalch va demostrar sempre un interès especial, ja que el considerava clau en el pas de l'art mossàrab al romànic. Resultat d'això fou el treball que va publicar el 1933, junt amb G. Gaillard, al *Bulletin Monumental*, sobre «L'église de Sant Michel-de-Cuxà». Georges Gaillard, sempre ben considerat i en alguns aspectes seguit per Puig i Cadafalch, serà poc després en *Premiers essais de sculpture monumentale en Catalogne aux Xe et XIe siècles* (París, 1938) l'autor o iniciador de la teoria de la influència califal en els capitells i bases romàniques d'alguns edificis catalans, que data del segle XI, seguida per molts i posada en dubte per molts altres modernament.

Puig i Cadafalch fou ben considerat i tingué bons amics entre els investigadors, tant de casa com de l'estranger, però tot i fer escola o tenir seguidors de les seves tesis o teoria, no va tenir mai deixebles ni col·laboradors assidus. Era un home de caràcter difícil; com és lògic no en puc donar testimoni directe per la meua edat, però recordo molt bé alguns judicis que sobre ell feien Ramon d'Abadal o el doctor Eduard Junyent en les tertúlies de Vic, en les quals en diverses ocasions es feia esment del seu caràcter difícil i fins alguna vegada al·lusions al seu mal caràcter. Això no era, però, cap obstacle per ésser apreciat i perquè se li reconegués a casa nostra i a fora la seva vàlua com a persona política i com a estudiós de l'art.

La seva tesi i posició en l'estudi dels orígens del nostre romànic va restar ben definida en la publicació, l'any 1928 a París, del seu llibre *Le Premier art roman. L'architecture en Catalogne et dans l'Occident méditerranéen aux Xe et XIe siècles*. És el mateix treball que un xic adaptat i modificat apareixia en català, gràcies a la Fundació Patxot i a l'Institut d'Estudis Catalans, el 1930 amb el nom de *La geografia i els orígens del primer art romànic*.

El prestigi assolit entre els estudiosos de l'art feren que fos convidat a fer cursos i conferències a les universitats de la Sorbona (1925), de Harvard i Cornell (1926) i a l'Institut d'Art et d'Archeologie de la Universitat de París el 1930, gràcies a la creació de la Fundació Cambó. També fou nomenat doctor *honoris causa* per les universitats de Freiburg (1923), París (1930) i Tolosa (1949), cosa que indica que era ja àmpliament reconegut en el món científic quan la Guerra Civil espanyola fou causa del seu nou exili.

Poc abans del gran canvi que la Guerra Civil marcaria en la seva vida política i tasca d'estudiós, Puig i Cadafalch s'havia proposat una reedició i revisió de la seva obra cabdal sobre l'arquitectura romànica, sobretot dels volums inicials; dintre d'aquesta línia l'any 1934 va publicar a càrrec de l'Institut d'Estudis Catalans *L'arquitectura romana a Catalunya*, en la qual es replantejava i esmenava el primer volum de l'obra o primera edició de *L'arquitectura romànica a Catalunya*, on matisava molt la gran influència que inicialment havia assignat a l'art romà en l'aparició de l'art romànic. A aquest volum n'hi havia de seguir un altre sobre l'art mossàrab i preromànic que la situació bèl·lica del país no li va permetre completar. D'aquest projecte va parlar-ne Joaquim Folch i Torres en la revista *Destino*, al núm. 1287, del 7 d'abril de 1962, en el treball «El libro de Puig i Cadafalch sobre lo prerrománico».

Com s'ha indicat, la guerra i el segon exili van truncar-ne la revisió i noves aportacions a l'estudi del nostre romànic i dels seus antecedents, però no l'estima ni la reconeixença dels estudiosos al seu treball. L'any 1938 el gran historiador francès de l'art Henri Focillon acceptava, restringint-ne l'àmbit a la zona meridional d'Europa, la classificació de primer art romànic de Puig i Cadafalch en l'estudi *Le Moyen Âge roman*, del volum I d'*Art d'Occident*. Poc després, Walter Muir Whitehill acceptava plenament la visió de Puig i Cadafalch en el llibre *Spanish Romanesque Architecture of Eleventh Century*, editat el 1941 per l'Oxford University Press, la part referent a Catalunya de la qual, traduïda, va publicar l'any 1973 Edicions 62 de Barcelona amb el nom de *L'art romànic a Catalunya. Segle XI*. En aquesta obra l'autor anglès s'ajustava plenament al mètode o classificació tipològica de Puig i Cadafalch segons la seva visió de les estructures, sense corregir ni esmenar alguns dels temes que la crítica ha posat en dubte més tard.

A desgrat de les esmenes que cal fer a l'obra de Puig i Cadafalch, com és ara l'evidència d'una manera de construir romànica anterior a la introducció de les influències llombardes com palesen Sant Pere de Rodes i altres edificacions, que Puig situava al segle XII, per no encaixar en la seva classificació tipològica o altres matisacions que es poden fer a les seves teories, l'obra i el nom de Puig i Cadafalch ha esdevingut un clàssic en l'estudi del romànic català i de part d'Europa. Per això podem cloure aquesta visió amb l'apreciació que en fa L. Grodecki, en la seva obra *Le Siècle de l'an mil* (París, 1973, p. 53) quan diu «la tesi dels orígens italians, més particularment llombards, de l'arquitectura romànica, ha estat proposada sovint des de fa un segle; va ésser un savi català, Puig i Cadafalch, qui va ampliar aquestes observacions i va dreçar un quadre general d'arquitectura protoromànica meridional molt més coherent. Aquesta no fou (ni és encara) admesa sense reserves, però ha rebut no obstant esclatants confirmacions».